

הצנזורה העצמית של חוקרי המקרא

יגאל בן נון

16 בספטמבר 2021

התראות במייל

בארבעת העשורים האחרונים השתנו פני העולם הודות למהפכת המידע הדיגיטלי ולשימוש בו ברשתות התקשורתיות השונות. מקצועות נעלמו או שינו את אופיים. אך תחומים אחרים, מן החיוניים ביותר לחיינו, נותרו מחוץ למהפכה זו. כוונתי בעיקר לאקדמיה, לצבא ולמנגנוני ניהול המדינה. אין זה אומר שלא הוכנסו בהם שיפורים טכנולוגיים, אבל הם שבויים עדיין בהרגלי חשיבה מיושנים ביחס לצורכי החברה. הם לא הצליחו להשתחרר מאזיקי העבר ומנזקי השמרנות ששולטת בארגונים עתירי עוצמה.

מהפכת המידע והידע דילגה על האקדמיה. העולם האקדמי לא ראה את הנולד והמציאות טפחה על פניו. אנו חיים היום את התקופה השוויונית ביותר בתולדותינו הודות לדמוקרטיזציה של הידע. רשת האינטרנט מספקת ידע זמין כמעט לכל מי שמעוניין בו. אם פעם מחקרים נותרו חבויים בספריות ייעודיות ובכתבי עת קשים להנגשה, הטכנולוגיה הדיגיטלית ורשתות האינטרנט שינו את המצב. זמינות הידע חיזקה את הקשר בין המחקר לקהל גדול של שוחרי ידע, שלא תמיד מצוי באקדמיה.

האוניברסיטאות נאלצו לבטל חוגים במדעי הרוח והחברה, או לאחדם בגלל המספר הזעום של הסטודנטים החדשים. במקום לצפות את תהליכים מראש, האקדמיה זועקת זעקה מרה על הידרדרות המצב. זוהי הוכחה לכך שהמציאות משתנה בקצב מהיר יותר מן היכולת של תודעתנו לעכל את השינוי. אפשר לומר היום שאין כמעט מחסור במקורות ידע לציבור המשכיל. יתר על כן, הבעיה העיקרית של ציבור זה היא עודף מידע. אם נרצה או לא, המידע נכפה עלינו. הציבור אינו מודע לכפייה זו. היא מופעלת בתחכום בתקשורת החזותית שמשליטה עלינו את רצונה, בעיקר במערכות בחירות. הדימוי התקשורתי מחליט

במקומנו. למהפכה זו יתרונות רבים, אך החברה עדיין לא למדה להתגונן מפני ההרעלה התקשורתית.

האקדמיה יכולה להתפאר במעמדה היוקרתי, אך עם הזמן נוצר פער בינה לבין הציבור המשכיל. צעירים מצאו דרכים נאותות, מחוץ לאקדמיה, להשיג מיומנויות מקצועיות, ויעידו על כך הצלחות של מיזמים מבוססי ידע דיגיטלי, כמו סטארט־אפים בתחום ההיי־טק. מבנה הפקולטות והחוגים אינו עונה על הצרכים בהווה. החלוקה הקיימת לתחומי ידע חייבת להיבחן מחדש. גם שיטת העברת הידע והערכתו זקוקים לשינוי. האם התארים הקיימים, שמשקפים מצד אחד הישגים במחקר ומצד שני משרות הוראה וותק אקדמי, עדיין עונים על צורך אקדמי?

האקדמיה בישראל סובלת מקיפאון. הדבר בולט במיוחד בתחום הנקרא "מדעי היהדות". האם הגיוני מבחינה מדעית לקיים חוגים נפרדים לספרות עברית במנותק מספרות כללית? למה ללמד היסטוריה של עם ישראל בחוג נפרד מהיסטוריה כללית? והאם נכון ללמד פילוסופיה יהודית מחוץ לפילוסופיה כללית? מה ההיגיון ללמד תנ"ך כדיסציפלינה בפני עצמה, כאילו מדובר בספר שעשוי מקשה אחת, וחובר במועד אחד בידי מחבר אחד? האם בניגוד לכל האומות נגזר עלינו להיות עם לבדד ישכון במנותק ממשפחת העמים? החברה האנושית אימצה זה מכבר ראייה גלובלית של הזמן ההיסטורי, ותפישה מרחבית של היקום ורצוי שישראל תשתלב במגמה זו.

ביקורת המקרא בישראל כבולה באזיקים דתיים ופוליטיים שפוגעים במדעיותה. הכבלים לרוב סמויים מהעין, ולא מודעים. עיקר הנזק טמון בהפעלת צנזורה עצמית כדי לא לפגוע כביכול בציבור הרחב. נושאים רגישים, כמו מהות האלוהות במקרא, ופולחן הפסלים בבתי המקדש, הם בגדר טאבו באקדמיה, שאמורה להיות פתוחה לרעיונות ומשחררת מכבלים פופוליסטיים. [אף חוקר מקרא לא מעז לומר היום בפה מלא: אין מונותיאיזם בכל ספרי המקרא, ובממלכות ישראל ויהודה עבדו אלים רבים ולא רק אל אחד. לא שמעתי חוקר שיעז לומר: היו פסלי אלים בתוך בית המקדש בירושלים. חוקרים נאחזים ברפורמה האנטי־איקונית של המלך יאשיהו כמוצאי שלל רב. יאשיהו ניסה לשווא לכפות באלימות את רפורמת ה"מונו יחזים" \(קיומו של יהוה אחד בלבד\) אך נכשל. הפולחן הרב־אלי התקיים לפני יאשיהו ובימי כל המלכים אחריו. תמוהה עדיין העובדה שחוקרים](#)

נמנעים מלבטא את השם הפרטי "יהוה", כמקובל בחקר המקרא בעולם, וממשיכים לקרוא לו בתחליפים כגון "אדֹנָי", "השם", "אלוקים" ועוד.

חוקרים בכל תחומי מדעי הרוח בישראל רגילים לחלק את ההיסטוריה של שתי הממלכות ל"תקופת בית ראשון" ול"תקופת בית שני" ומתעלמים מן העובדה שלא היה רק בית מקדש אחד אלא היו מקדשים רבים שבהם עבדו אלים ואלות: בבית אל, בשילה, בשכם, בשומרון, ביזרעאל, במגידו, בחצור, בבית שמש, בערד, בבאר שבע, ביריחו, ולמעשה בכל מקום שבו אנשים חיו התקיימו מקדשים. בירושלים היה תמיד מקדש, מאות שנים לפני דוד ושלמה וגם אחרי חורבן ירושלים בידי הבבלים. הגיע הזמן לנטוש הגדרות מטעות.

המחקר לא נגמל עדיין מטרמינולוגיה שגויה ומתעקש לחלק את ההיסטוריה לתקופות אגדתיות, כגון "תקופת האבות", "תקופת השופטים", "תקופת ההתנחלות" או "תקופת שיבת ציון". תקופות אלה לא קיימות כלל בשדה ההיסטורי. מדובר בתיאורים ספרותיים, שמתעלמים מההגדרות המדיניות, שמתייחסות לתקופות המצרית, האשורית, הבבלית, הפרסית, היוונית ועוד. חוקרי מקרא וארכיאולוגים מתאמצים להפריך את ההיסטוריות של סיפורי האבות, יציאת מצרים, הבריאה והמבול, למרות שמלכתחילה אגדות אינן זקוקות כלל להוכחה שהן אינן היסטוריה. סיפורי שאול, דוד ושלמה, השופטים וכיבושי יהושע יכולים אמנם להטעות ולהיראות ככרוניקות, אך הם אינם אלא נובלות היסטוריות, כמו מגילות רות ואסתר או סיפור עלייתו של יוסף לגדולה במצרים. גם השימוש במונחים "הממלכה הצפונית" ו"הממלכה הדרומית" לציון ממלכות ישראל ויהודה הוא הטעיה, מכיוון שלא התקיימה כלל ממלכה אחת ולכן היא גם לא התפלגה לשתיים, אחת בצפון ואחת בדרום, כמו צפון קוריאה ודרום קוריאה.

המחקר הישראלי במקרא עדיין נאחז, ללא ביקורת, בתיאוריית ארבע התעודות שפיתח יוליוס ולהאוזן בסוף המאה ה-19, למרות שהיא פשטה את הרגל, לפחות בחלקה, ועיכבה את המחקר. כך גם לגבי נצחיותה של שושלת בית דוד, שהומצאה רק בעריכה של שפן הסופר, שחיבר את הרפורמה של תקופת המלך יאשיהו. האם לא הגיע הזמן לאמץ את "שיטת המסורות", שמבחינה בפולמוסים בסיפור המקראי? מסורות מישראל שונות ממסורות מיהודה, ומסורות משילה מתפלמסות עם מסורות מבית אל ועם מסורות כוהני ירושלים.

חמור עוד יותר השימוש במונחים האנכרוניסטיים "יהדות" או "יהודים" לציון תושבי ישראל ויהודה ופולחנם. אלה מונחים דתיים מודרניים שקשורים יותר לדת חז"ל ולא לפולחן שמבוסס על קורבן דם. כמו כן חוקרים מתעצלים לדבר על "בני ישראל" ומשתמשים במונח "עברים", שאינו אלא שם גנאי ששימש את המצרים והפלשתים.

חקר המקרא סובל מפופוליזם שמעכב את התפתחותו. חוקרים רבים נצמדים עדיין לנרטיבים מנוגדים למחקר. ראויים להערכה חוקרים דתיים שמפרידים בין דתיותם לבין מחקריהם, בה בעת שחילונים רבים מרגישים מחויבות אינסטינקטיבית לנרטיב המקובל. האקדמיה שבויה בשמרנות קיצונית בחוגים לתלמוד שעדיין לא נפתחו לביקורת מדעית. ספרי הברית החדשה, התלמוד והקוראן, שמקורם במקרא, הולידו את הנצרות והיהדות, ששינו את פני התרבות העולמית וחוללו מהפכות תודעתיות בזכות ספרי המקרא. הנרטיב הקיים ותוכניות הלימודים בבתי הספר מתעלמים מהשפעתו של אוצר תרבותי זה.

ביקורת המקרא זוכה להתעניינות מפתיעה בציבור המשכיל שמחוץ לאקדמיה. החדשנות בחקר המקרא מסקרנת אותו והוא מוכן לקבל עמדות המנוגדות לנרטיבים שנכפים עליו. ביקורת המקרא בציבור המשכיל נמצאת במצב הטוב ביותר אי פעם, הודות לתפוצתה בהרצאות מצולמות באינטרנט. פריחתה היא חסרת תקדים, והיא משנה את תפישת העולם של רבים לגבי זיקתנו התרבותית והתודעתית למרחב הטריטוריאלי שבו אנו חיים. הציבור, כולל מורים לתנ"ך, מוכן יותר מתמיד לקבל חידושים. לעומת זאת ביקורת המקרא באקדמיה שבויה בשמרנותה

פרופ' בן-נון הוא היסטוריון, מחבר הספר "קיצור תולדות יהודה" (2017)